

OMONIMIYANI BELGILASH MEZONLARI XUSUSIDA

Ibrohimova Durdona Sherzod Qizi

Andijon davlat chet tillar institute Arab tili fakulteti 1-kurs talabasi

Pazilova Nasibaxon Muxammadkasimovna,

ilmiy maslahatchi Andijon davlat chet tillar instituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada dunyo tilshunosligida omonimlar masalasi muhokama qilingan bo'lib, dunyo tilshunoslarining omonimlarga bo'lgan qarashlari aks etgan.

Kalit so'zlar: omonim, so'z, leksema, grammatika, tasnif, semantika, leksikologiya.

Til ko'p strukturali hodisadir. Unda ma'nolari bir-biriga yaqin va ma'nolari bir-biridan tubdan farq qiladigan har xil hodisalarni uchratish mumkin. Shunday hodisalardan biri til birliklari o'rtasidagi omonimlik hodisasidir. Omonimlik hodisasi tilning barcha bosqichlarini qamrab oladi. U leksikada ham grammatikada ham kuzatiladi. Ilgari ko'pgina tilshunoslar omonimiyani leksik hodisa deb tushuntirishga urinib keldilar. Aslida u leksikadan tashqari grammatikada ham mavjud. Grammatik formalar ya'ni qo'shimchalar yuzaki qaraganda ma'nosizdek ko'rinadi, ammo ularni sinchiklab o'rganish, farqlarini aniqlash, ularning ham ma'lum bir ma'nolarining ifodasi ekanligidan darak beradi. Grammatikada ikki yoki undan ortiq grammatik shaklning teng kelib qolish hodisasi nihoyatda sinchiklovlik bilan tadqiqot olib borishni talab qiladi. Faqat shu asosdagina, affikslar o'rtasida omonimlik xususiyatni payqab olish mumkin. Shuning uchun ham tilshunoslikda bu hodisa ko'pgina olimlarni qiziqtirib keldi va ular ma'lum bir izlanish tarixiga ega bo'lgan muammodir. Ayniqsa bu masala bo'yicha rus tilshunosligi birmuncha boy tajiribaga ega. Buni shundan ham bilish mumkinki grammatik omonimiya masalasi rus tilida chiqqan ayrim darsliklarda o'zining

maxsus ifodasini topgan. Olim A.K.Shaykevich esa omonimlarni tasnif qilish an'analari va yo'llari haqida alohida fikr yuritadi. Akademik V.V.Vinogradov o'zining maxsus maqolasida umuman omonimiya masalasiga keng to'xtalib, grammatik omonimlar haqida ham atroflicha fikr yuritadi [1].

Omonimlarga qiziqish shunchalik kuchliki, u fanlar Akademiyasining tilshunoslik instituti Leningrad bo'limining ilmiy ishida maxsus munozara obyekti bo'ldi va uning materiallari alohida to'plam bilan nashr qildirilib, omonimlik hodisasining tildagi xususiyatlari haqida qimmatli fikrlarning o'rta kelishiga sababchi bo'ldi. Turkologiyada ham bu masala bo'yicha maxsus tadqiqotlar olib borilgan. B.O.O'rozboyeva o'zining alohida kitobida maxsus to'xtaldi va so'z yasalishi sohasidagi omonimlarni alohida ko'rsatib o'tdi. Qozoq tilida esa affikslarning omonimlik xususiyatlari bo'yicha alohida ilmiy tekshirish ishi bajarilib, kandidatlik dissertatsiyasining obyekti bo'ldi [2].

O'zbek tilshunosligida birinchi omonimlik affikslar haqida birinchi qayd qilgan olim Ya.D.Pinxasovdir. Shundan keyin affiksal omonimiya hodisasi to'g'risida maxsus maqolalar e'lon qilindi va ularda affiksal omonimiyaning xususiyatlari tahlil qilindi. Keyinchalik M.A.Jo'raboyeva o'zbek tilida affiksal omonimiya hodisasini maxsus tadqiq qilib, kandidatlik dissertatsiyasini himoya qildi. Xullas, yuqoridagi ishlardan ko'rinadiki, affiksal omonimiya masalasi tilshunoslikda ancha ishlangan soha hisoblanadi, lekin shunga qaramasdan bu sohada qilinadigan ishlar juda ko'p [3].

Affiksal omonimiya masalasi ilmiy doirada alohida tadqiq qilingan bo'lsa, ham maktab o'quvchilari, talabalar bu hodisani to'laligicha farq qila olmaydilar. Bu hol uning o'rganilishi hali ommaviy tus olmaganligi sababdandir. Shuning uchun malakaviy ish obyekti qilib, affikslar omonimiyasini tanladikki, bu o'sha grammatik hodisaning xarakterli tomonlarini ko'rsatib berishga katta yordam beradi. Omonimik affikslarni o'rganishda keyingi yillarda chiqqan o'zbek tilining morfem lug'atida unga katta e'tibor berilgan. Bu hol uning til strukturasi katta o'rni borligidan darak beradi. Biz bu malakaviy ishimizni yoritish va uni yuzaga

keltirishda yuqoridagi ishlardan foydalandik va misollarni badiiy adabiyotdan tanladik. Shu asosda uni har turli omonim affikslarning xarakterli tomonlarini yoritishga harakat qildik. Affiksal omonimik holatini belgilashning umumiy nazariy jihatlarini hali deyarli ishlab chiqilmagan. Biroq ko'pchilik tilshunoslarning omonimiyaga bergan ta'riflarida affikslarning formal tengligi, ammo semantik jihatdan farq qilishi ko'rsatib o'tiladi. Bu 2 belgining omonimiya faktini belgilashning asosiy kriteriyasi ekanligi omonimiya masalasiga bag'ishlangan maxsus diskussiya materiallarida ham qayd qilingan. Biroq «shakliy tenglik» va «ma'noda farqlilik» tushunchalarini barcha tekshiruvchilar birday talqin qilmaydilar. Ayrimlar «formal tenglik» deganda umuman til edunitsalarining (shu jumladan, affikslarning ham) «bir xil aytilib, bir xil yozilishi»ni, «talaffuzi ham, grafik ifodasi ham aynan bo'lishi»ni ko'rsatsalar, ba'zilar yo fonetik (talaffuz) tomoni, yo grafik (yozilish) jihatininggina teng kelishini ta'kidlash bilan cheklanadilar. Bizningcha, «formal tenglik» tushunchasida ham aytilishini, ham yozilishini hisobga olish zarur, chunki marksistik falsofiya nuqtai nazaridan ham tilning material qismini uning tovush (birlamchi) va grafik (ikkilamchi) tomonini tashkil etadi va har 2 tomon birgalikda uning formasi sanaladi. Biroq tilda aytilishi bir xil bo'lib, yozilishi farqlanadigan yoki aksincha holatlar ham yo'q emas. Shu jihatdan ko'pchilik «ishlarda omonimlarning o'z ichida 2 turi-omofon va omotraflar-farqlanadi. O'z navbatida bu xususiyat, bunday bo'linish, affiksal omonimlarga ham xos bo'lib, buni o'rni bilan hisobga olish zarur.

Yana shuni aytish kerakki, «formal tenglik» ifodasidan anglashilgan ma'no kamida 2 ta til edunitsasi o'rtasidagi munosabatni ko'rsatadi. Xuddi shu nuqtai nazardan shakliy teng holatlarni (albatta, polisemiya bundan mustasno) «birgina forma» deb tushunish noto'g'ridir. Ya. D. Pinxasov shunday yozadi: «Birgina forma bo'lib, turli ma'nolarni hosil qiladigan, har xil turkumdagi deyiladi». so'zlarni yasaydigan affiksga omonimik affiks. Holbuki, «birgina forma» haqida gap ketar ekan, bu o'rtada omonimlik to'g'risida gapirish mantiqan ham mumkin emas. Bunday holatlar polisemiya sifatida talqin qilinishi kerak. Demak, formal

tenglik tushunchasi kamida 2 va undan ortiq mustaqil til edunitsalarining shaklan mos kelishi demakdir. O'z navbatida bu tushuncha (formal tenglik)ni juda keng ma'noda ham tushunmaslik kerak. Biroq ayrim ishlarda tovush kompleksi jihatidan mos kelgan har qanday til birliklari aytilishi va yozilishidan qat'iy nazar, bir omonimik qatorga kiritib yuboriladi va shu prinsipga ko'ra guruhlanadi [4].

Holbuki, omonimiya hodisasini, xususan, affiksial omonimiyani teng qiymatli edunitsalar doirasida olib qaragan ma'qul. O'z navbatida bunday cheklash quyidagi holatlarni istisno qilmaydi. Aksincha, bunda sodda affiks bilan qo'shma, sostavli formalarning duch kelishi, o'zbek tili elementi bilan o'zlashgan affiksial edunitsaning shakliy mosligini yuzaga keltirishi, adabiy til doirasida qo'llanuvchi affiksial forma bilan u yoki bu shevaga xos bo'lgan morfologik ko'rsatkichning shakliy tenglik hosil qilishi, affikslarning ko'p variantlilikiga ahamiyat berish maqsadga muvofiq bo'ladi. Haqiqatan, ba'zan u yoki bu sodda affiks 2 ta affiksning qo'shilmasidan iborat bo'lgan bironta shu shakldagi boshqa sostavli yo qo'shma affiks bilan formal teng kelib qolishi mumkin. Masalan, -la+-r II formasi ko'plik qo'shimchasi -lar I ga, -la + -y II qo'shilmasi -lay I affiksiga shaklan teng bo'lib, -lar I strukturasi ko'ra sodda affiks bo'lsa, -lar II esa fe'l yasovchi -la va sifat-dosh ko'rsatkichi -r komponentlaridan tashkil topgan sostavli formadir. Qiyoslang: gul + lar I, gul + la + r II. Shunga o'xshash, -lay I ravish yasovchi sodda affiks bo'lsa, -lay II fe'l yasovchi -la va buyruq-istak mayli ko'rsatkichi -y affikslarining birikishidan hosil bo'lgan sostavli formadir: butun lay I bu-tun-la + -y II.

Teng qiymatli edunitsalarning qiyoslanishi haqidagi fikr bunday shakliy teng formalarning chog'ishtirilishiga zid kelmaydi, chunki bu o'rinda struktural farqli bo'lgan 2 ta teng qiymatli edunitsa-affiksial forma qiyoslanilyapti [5].

Shuningdek, affiksial omonimik holatni chegaralash masalan u yoki bu tildan o'zlashgan affikslarning o'zbek tilidagi affiksial morfemalar bilan omonimlik hosil qilishini ham inkor etmaydi. O'zbek tilida esa bunday o'zlashtirish natijasida yuzaga kelgan, son jihatdan kengaygan omonimik qatorlar anchagina. Bu jihatdan

-ov, -l, -an formasidagi omonimik qator xarakterlidir. Chunki fe'l darajasini yasovchi -l I (o'qildi), sifat yasovchi ov I (sinchkov), fe'l yasovchi -an I (kuchan) affikslarining omonimik juftlari rus tilidan o'zlashgan, sifat yasovchi -l II (muzikali), familiya ko'rsatkichi -ov II (Karimov), arab tilidan o'zlashgan, ravish yasovchi -an II (taxminan) ko'rsatkichlaridir [6].

Ko'rinadiki, bu holatda ham, garchi 2 xil tilga xos morfologik ko'rsatkichlar qiyoslansada, ular, avvalo, teng qiymatli affiksalar yedinitisalaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Аъламова М. Ўзбек тилида оморфемалар («Научные труды Таш.Д.У», вып. 268, Языкознание.
2. Бердиёров Ў., Хўжаев Т., Йўлдошев П. Умумий тилшунослик Самарқанд. 1974. 46-47 бетлар.
3. Винаградов В.В. Об омонимии и смежных. Журнал «Вопросы языкознаний», 1960. стр.6.
4. М-Галинская М.М. Некоторые явления грамматическое омонимы в современном английском языке (Журнал. «Иностранные языки в школе», 1956, № 5, стр. 56).
5. Pazilova N TEACHING SPEAKING SKILLS - OVERCOMING CLASSROOM PROBLEMS. TEACHING SPEAKING SKILLS - OVERCOMING CLASSROOM PROBLEMS. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. ISSN: 2776-0960 Impact Factor: 7.655. VOLUME 2, ISSUE 5 , MAY-2021. Website: <http://reserchjet.academiascience.org>
6. Pazilova N EFFECTIVE METHODS OF TEACHING WRITING SKILLS IN DIFFERENT CLASSES. EFFECTIVE METHODS OF TEACHING WRITING SKILLS IN DIFFERENT CLASSES. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. ISSN: 2776-0960. Impact Factor: 7.655. VOLUME 2, ISSUE 5 , MAY-2021. Website: <http://reserchjet.academiascience.org>
7. Pazilova NEFFECTIVE WAYS OF TEACHING AND EXPANDING

VOCABULARY. ResearchJet Journal of Analysis and Inventions. ISSN: 2776-0960. Impact Factor: 7.655. VOLUME 2, ISSUE 5 , MAY-2021. Website: <http://reserchjet.academiascience.org>

8. Pazilova NEFFECTIVE METHODS OF TEACHING WRITING (THE USE OF “CHARACTER WHEEL” METHOD)EURASIAN JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH. Volume 1, Issue 2. Part 2 May 2021. The official website of the journal. www.innacademy.uz. Volume 1 Issue 02, May 2021 ISSN 2181-2020.